

Szólások és szóláshasonlatok népies magyarázata Szamosszegről

A Szamosháti Szótár bizonyossága szerint bővelkedik ez a vidék ízesnél-íze-
sebb szólásokban, szóláshasonlatokban. De az is kitűnik a szótárból, hogy a
Szamos-menti nép nem elégszik meg az ízes kifejezéseknek csupán a haszná-
latával, hanem gyakran magyarázó történetet, szinte anekdotaszámba menő
történetet kerekít hozzá.

Történeti hitelük ezeknek a magyarázatoknak legtöbbször kétséges, de
egy tény biztos: igazolják a minden iránt érdeklődő, mindenre magyarázatot
kereső népi mentalitást.

Néhány ilyen — tréfás, gúnyos, közömbös, de olykor a pikantéria hatá-
rát súroló hangvételű — saját gyűjtésű történetet adok most itt közre a Sza-
bolcs-Szatmár megyei Szamosszeg községből azzal a kettős céllal, hogy a tipi-
kusan helyi jellegű szólásokkal gazdagítsam a nyelvtudomány ilyen természetű
gyűjteményét; a fonetikus lejegyzésű népies magyarázatokkal pedig — a tör-
ténetek meséjén túl — adalékot szolgáltatassak az e téren még kevésbé ismert
szamosszegi nép nyelvezetéből.

A történeteket a következő szerkezetben közlöm: arab számmal jelölöm
a szólások, illetve szóláshasonlatok sorszámát, ami után a szólás köznyelvi
átírása, majd népies alakja, végül magyarázó jelentése következik. Itt szerepel
zárójelben az esetleges észrevétel is, ha az a szólás használatával kapcsolatos.
Ezután közlöm fonetikus átírásban a magyarázó történetet, aminek végén jel-
zem az adatközlő nevét, a gyűjtés időpontját. Ha esetleg a történeti hitel szem-
pontjából hasznosítható egyéb adattal rendelkezem, azt mindezek után záró-
jeles formában közlöm.

*

1. Felmegy a Kun-első székig. *Főmegy a Kun-első székig.* 'Gúnyos cél-
zattal arra a személyre mondják, aki törtetően, másokkal nem törődve, előre
tolakszik, jóllehet érdemeinél fogva hátul volna helye.' (Csak konkrét értele-
mben használatos.)

Nekem még az öreg Dénezs László bátyám monta, hogy a templomba jugy

osztották el a székeket, hogy aki többet adott az építéshe, jannak előüréjbb attak, amék kissebbet adott, annak hátréjbb. Lászlóu bátyám ugy monta, hogy eléjbb a Lőürincekéj vóut az ősőü szék, a Dénezekekéj meg a második. Mikor oszt a Lőürincek eladogatták a főüdeket, meg a házat, a Kunok meg megvették tüllök, hát az ősőü széket is ęfogláták a Kunok, a Lőürinceknek pęg a hatodik szék maratt. Vátig haraguttak oszt ezę az ęsősęgę a Dénezek. Gunyosonn oszt asz szokják mondani jaz előüre törlészkeđőünek, hoty fęmegy a Kun-ęsőü székeg.

(A magyarázat hitelességét csupán az teszi kétségessé, hogy több adat-közlı is saját családjának tulajdonítja az elsőbbséget.)

Lőrincz Bertalan 57 éves. 1959. május 12.

2. Hó, Samu állj meg! Itt a világvége, kapura nyílik! Hóu, Samu áj meg! Itt a világvęgi, kapura nyílik. 'Arra az emberre mondják tréfás célzattal, aki szórakozottságból túlmege a célon.' (Átvitt értelemben is használják.)

Itt a mi határungba nem tęrmelüng dinnyét mek szőüllőüt, mę kár vóun ępocsękőni jeszt a drága jóü főüdet vele. Hát így a nyirijek szoktak lejőnni sze-kęrę, joszt árúni.

Az öreg Drabik is ijjen dinnye mek szőüllőü bárus vóut. Mán nem is tudom hogy Dobosrú vaty Parasznyáru szokott-ę lejőnni kéjt kis pirostárka jőkörę. De vele vóut mindę Samu ęis, a fija.

Eccer osztán Templomvęgre jis ęmentek. Addig még nem vóutak ott, osztám bedęcöktek a templomvęgesi szugđjba jis. Am meg ojjan, hocs csak egyik vęgi van, a másikom meg Jakab Jakabné kapuja van. A vęn Drabik nem tutta jeszt, oszt egész a kapujik hájtotta jaz ökrököt. Akkō kijátocs csak a fijąra: hóu, Samu, ęáj meg! Itt a világ vęgi, kapura nyílik! — Csak oz be kellett neki menni Jakab Jakabného, csak ot tudot mekfördüni, hogy vissza tuggyon jőnni.

(Az esemény megtörténtére a gyűjtő is emlékszik gyerekkorából.)

Lőrincz Bertalan 57 éves. 1959. május 12.

3. Mindenkinék megvan a maga baja. ~ 'Tréfás célzattal a gyakran és ok nélkül panaszkeđó emberre mondják.'

Asz monta jecčę Roszrekesznek a felesęge: Te, hallottad má, hogy a Záli állapotos? — Roszrekesz a zsidóu susztę vóut, Záli meg a jányu, osz csakugyan fęcsinátu valaki.

— Hát az az ű baja — monta ja felesęgęnek a vęn zsidóu.

— Csak hogy ęn asz hallottam, hoty tetülled! — magyarázott tovább az asszon.

— Hát a meg az ęm bajom — mondta Roszrekesz.

Pęrsze jaz asszont nem ęlégitette ki jez a mondás, osz ękezdet veszekeđni, hogy ű ezę harakszik. A suszter meg nagy nyugottan asz monta neki, hoty hát a meg a te bajod.

Igy vóút osz meg mindenkinék a maga baja.

(A Rosszrekesz ragadványnevű zsidó cipész valóságos személy volt ugyan, de a történet hitelét mégis kétségessé teszi az a tény, hogy alaposabb vizsgálat után kiderült, hogy Rosszrekesz soha nem lakott Szamosszegen, hanem a közeli Györtelek községbe való volt, s így vándor anekdotával kell jelen esetben számolnunk, amit a kiforrott forma is igazol.)

Lőrincz Bertalan 57 éves. 1959. május 14.

4. Elbánt vele, mint Péntek Judit az ötvenessel. *Ēbánt vele, mim Péntek Judik az ötvenessē.* 'A felelőtlenül tékozlóra mondják.' (Átvitt értelemben is használják.)

Péntek Judiknak vóút egy idēitlen tesvérje, osz kerūt neki valahonnēit ötven koronájā. (Még a régi koronás világba vóút e.) Hád dugdosta mindemfele, hogy ē ne lopja valaki tülle. Mikō má Péntek Judik nem gyöüszte férce, hát osz monygya neki, hogy acs csak ide jaszt az ötvenest. Mājđ ēbánok ěim vele! — Mikor osz mekkapta, hát rōktōm ēkōütötte jaz egēsszet.

Lőrincz Bertalan 57 éves. 1959. május 14.

5. Elbágyadt, mint az apáti menyasszony. *Ēbágyatt, mint az apáti menyasszo.* 'Tréfás célzattal mondják arra az emberre, aki magyaráztaként nem az igazi okot mondja.' (Csak konkrét értelemben ismeretes.)

Koszorusonn esküdütt az apáti menyasszo. Ęfélkcor osz, mikō jóvábā főjt a lakadalom, hát rosszú lett. Kōrűfokták a vénasszonyok, osz mondogatták, hogy biztosonn ēbágyatt a mulatozásba. Le kellett fektetni.

Reggel osz monták a faluba, hogy mekszületett a pujájā. Ezēr vóút rosszú. Hát így bágyatt ē jaz apáti menyasszo.

Lőrincz Bertalan 57 éves. 1959. május 14.

6. Ketten talán kiteszünk egy kéri embert. *Ketten tán kiteszünk ety kéri jembert.* 'Tréfásan akkor mondják, ha egészen könnyű munkára több jelentkező kerül.' (Csak konkrét értelmezéssel használatos.)

Kényelmezs dōugosok vóútak a kērijek mindég. Reggel elēbb othom mekfröstök tek, őút menteg dōugozni ja mezőüre. Mikō meg melek kezdet lenni, hazamentek, megebédetek, oszt aluttak jóū βozsonnájig. Őút megén kimentek kapáni. Ezēr osz mi mindék szokjuk mondani viccesen, hoty ketten tán kiteszünk ety kéri jembert.

(A szamosszegi ember mindig többre becsüli falubelijeit, mint a szomszédos községek lakóit. Ilyesmi nyilvánul meg ebben a történetben is, mert a láttástól vakulásig dolgozó szamosszegiekkal szemben a kēriek valóban a történetnek megfelelően végezték mindig a munkájukat, de nem lustaságból, ha-

nem inkább ésszerűségből, és így mindig éltek olyan körülmények között, mint a szamosszegiek.)

Bartha Dienes Józsefné 67 éves. 1961. március 30.

7. Lejjebbeznék, mint Husos Sándor a bíróságon. *Lejjebbeznék, mint Husos Sándor a bíróságonn.* 'Tréfásan az erős eltúlzásokra mondják.' (Konkrét és átvitt értelemben is használják.)

Eccer Husos Dénés Sándor engedéj nélkül ōd disznóut kimérésre. De valaki fejjelentette. Bíróságra ment a dolog, osz Husos Sándort nagyom megbüntették.

Mikō felölvasták neki ja büntetés, [= -t], mekkérdeszték tülle, hogy akar-é fejebbezni. Sándor bátyám nem érteite ja dōugot. Nem vóut ū még bíróságon, hát megijett, hogy méktöbbet akárnak neki jadni. Nagyonn ē vóut keseredve, oszt asz monta ja bírónak: Lejjebbezni szeretnék éjn uram! Lejjebbezni!

(Az eset valóban megtörtént a II. világháború vége felé.)

ifj. Varga Sándorné 44 éves. 1964. március 8.

8. Alászolgája, mint a kéiri embernek. *Alászógája, mint a kéiri jembèrnek.* 'Tréfásan mondják az elintézést nem kellőképpen nyert ügyek lezárásakor.'

Pölgárit tanút magánutonn a kéiri jembèr jánya, hád divatoson kellet neki jōütöszkōdni. Ment az apja Pesre, osz monta neki, hoty hozzon neki kalapot.

Járt egyyig bōudbū βa másigba. Mán az esōūbe jis mutattak neki kalapot, hát nem teccet neki. A bōutus osz asz monygya jēre: hát kéjrem nagyon sąjnájug, de mássā nem szōugáhgtunk. Ha je nem teccik, akkor alászógája.

Igy ment e bōutrū-bōutra. Mindenhom monták neki, hogy alászógája. Akatt ojjan udvarijas kiszōugállōy, hogy haccor is ēmonta.

Fētūnt ez a kéiri jembèrnek, mēr nem tutta, hogy mit tesz. Hát az uccán egyy inas kōjkōt mekszōulit, osz nagy alázatosom mekkérdi tülle: Monygya meg má nekem, hogy mit tesz a, hogy alászógája? Az inas naty kōupéj vóut, oszt ēkesz csudákozni: Hát magánok asz monták? Jāj, bátyám, hiszem magának avval az annyász szitták.

Gondōt egyy a kéiri jembèr. Mekkōszōnte szépen a magyarázatot, osz visszafördūt. Végigjártā ja bōutokot, ahom vóut, osz mindbe beszōut: magának eccer alászógája, magának kéccer alászógája, magának mek haccor alászógája. Igy atta vissza ja kōūccsōnt a kéiri jembèr.

ifj. Varga Sándorné 44 éves. 1964. március 8.

9. Bolyong, mint Székely hajdan. *Bojong, mint Székěj hàjdan.* 'A céltalanul kóborló emberre mondják.'

Székěj Miska menekūt vóut Erdějbü. Nem akárt román katonā lenni, hát oszt átszōkōtt. Sokájig Dōbrōgi Bértiné szōugát. Hires legēn lett id belōülle. Eccer oszt ētūnt.

Sokárq kerüt vissza. De jakkòr má meg vóut háborodva, meg ojjan ronygyos vóut, mint ety kóudus. Id bojongot egyik falubú ßa másigbq. A pujádot ijjezgették vele.

(Székely Mihály élő személy volt, és a történet is így hiteles. A gyűjtő személyesen emlékszik a történetekre gyerekkorából.)

ifj. Varga Sándorné 44 éves. 1964. március 8.

10. Nem ló az ember, hogy egy nap megjárja Szalkát. *Nem lú ßaz embèr, hogy egy nap megjárjq Szalkát. 'Tréfásan alkalmazták az ok nélkül késõn érkezõre.'*

Az ecceri jember èment Szalkárq ja vásárq. Jóy ßáronn elatta ja tehenét, oszt èmentek áldomást inni. De jannyirq berugot, hogy nem bírt hazamenni, hát Szalka véginn az árokparton hát. Másik nap osz kérdi tülle ja felesége, hogy mijjér vóut ojjan sokájig. Ű meg osz asz monta, hogy nem lú ßaz embèr, hogy egy nap megjárjq Szalkát.

(Él a faluban ennek a szólásnak a következő változata is: *Nem ördög az embèr, hogy egy nap megjárjq Szalkát.* Ehhez azonban nem fűznek történetet.)

ifj. Varga Sándorné 44 éves. 1964. március 8.

11. Végzett, mint Dicsó a nyúllal. *Végzet, mind Dicsõü ßa nyüllä. 'Arra az emberre mondják tréfás célzattal, aki úgy fejez be valamit, hogy végleg elrontja.'* (Konkrét és átvitt értelemben is használják.)

a) *A Nyárfásbq lakod Dicsõü Mártq. Kerüllõü bóut. Puskája jis vóud, de nem tudot vele lúni. Ezér osztám mindég basztatták q többijek. Péik hurokkä nagyonn igyesem fokta ja nyulakot.*

Èhatároszta, hogy nem haggya magát szégyembe. Mikõ fogot hurokkal egy nyulot, maddzagot kötött a lábárq, osz mekkötötte jety fáho, hogy Ű basztat meglüvi, osz megmutattya ja komájinak, hogy Ű is lút má nyulot. Hát, hogy nem tudoc célözni, ja maddzagot lüte jē. A nyúl meg èszalatt. Asz monta josz naty szomorán: nq végesztem evvel is. A komáji meg a rekesz tövérü lesték, hogy mics csiná, osz mindent mektuttak. Hát qzóuta monygyuk esztet.

ifj. Varga Sándorné 44 éves. 1964. március 8.

b) *Asz monygyák, hogy ez a Dicsõü fogott eccer eny nyulat hurokkä. Èt még a nyúl, hát a file közzé csapot, hogy dögõjöm meg. Fèkötötte ja kèrbe jety fáro, hogy megnyúza. De kés nem vóut nállq. Osz mik fèment késér, a nyúl felèlett, oszt èszökött. Èráktq ja maddzagot. A szomszédok hallották, hogy nagy èszonytyorodva monta: na jezzel is végesztem.*

(A második változat hiteléhez két ok miatt is kétség fér. Egyrészt, mert a valóban élő Dicsó Márton szomszédok nélküli tanyán élt, s ez ellentétben áll

a fönti szöveggel; másrészt a túl koros adatközlő több esetben bizonyosságát adta, hogy pontatlanul emlékszik a régi eseményekre.)

özv. Lőrincz Pálné 86 éves. 1964. március 15.

12. Indulj föld, megyen Péter Zsuzsi! *Indúj föld, megyen Péter Zsuzsi.* 'Tréfásan, saját magára alkalmazva akkor mondja ezt a szamosszegi ember, ha a fáradtság miatt nehezére esik a munka újrakezdése.'

Péter Sárinak, a Jakaf Feri jannyánok vóút egy vénján tesvérje. A vóút Péter Zsuzsi. Ojjan roszt lábu, sánta vóút. Ojjankòr, ha fê fele kellet neki jáni, mindég asz monta, hogy indúj föld, megyen Péter Zsuzsi! — Mèr, hogy nehez vóút neki jáni.

özv. Lőrincz Pálné 86 éves. 1964. március 28.

Gyűjtötte: BALOGH LÁSZLÓ

Volkstümliche Erklärung einiger Redewendungen und Gleichnisse

Es gibt viele Wendungen und Gleichnisse, deren ursprüngliche Bedeutung jetzt kaum mehr festzustellen ist. Der Verfasser zeichnete im Dorfe Szamosszeg (Komitat Szabolcs-Szatmár) die Deutung solcher Wendungen auf und publiziert sie in diesem Artikel obwohl die Stichhaltigkeit von einigen ziemlich zweifelhaft ist. Diese Wendungen liefern aber gute Beispiele für die Neigung des Volkes, Anekdoten zu erhalten und neue zu schaffen.

L. BALOGH